

MARIE TEREZIE

císařovna a matka

ELISABETH
BADINTEROVÁ

■ garamond

Marie Terezie císařovna a matka

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.e-garamont.cz
www.albatrosmedia.cz

■ garamond

Elisabeth Badinterová

Marie Terezie: císařovna a matka – e-kniha

Copyright © Albatros Media a. s., 2022

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS MEDIA

Elisabeth Badinterová

**Marie Terezie,
císařovna a matka**

Elisabeth Badinterová

**Marie Terezie,
císařovna a matka**

■ garamond

Z francouzštiny přeložil Tomáš Kybal.

Cet ouvrage, publié dans le cadre du Programme d'aide à la publication F. X. Šalda, a bénéficié de la collaboration de l'Institut français de Prague.

Tato kniha vychází za pomoci programu na podporu publikační činnosti F. X. Šalda Francouzského institutu v Praze.

© Editions Flammarion, Paris, 2020

Translation © Tomáš Kybal, 2022

ISBN tištěné verze 978-80-7407-510-0

ISBN e-knihy 978-80-7407-527-8 (1. zveřejnění, 2022) (epub)

ISBN e-knihy 978-80-7407-528-5 (1. zveřejnění, 2022) (mobi)

ISBN e-knihy 978-80-7407-526-1 (1. zveřejnění, 2022) (ePDF)

Juditě

„Výchova dětí byla pro mne vždy tou nejdůležitější věcí.“

*Marie Terezie Rakouská,
duben 1774*

PŘEDMLUVA

V mé poslední knize¹ jsem se pokusila načrtnout portrét mocné ženy, Marie Terezie Rakouské, v polovině 18. století nejmocnější vládkyně v Evropě. Všichni, kdo se s ní setkali, jak muži, tak ženy, jednomyslně poukazovali na její šarm, důvtip i velký půvab. „Umí si získat všechna srdce,“ říkalo se v její době. Zahraniční vyslanci svorně skládali hold jejím diplomatickým dovednostem a bystrému duchu. Její životopisec Alfred von Arneth zmiňuje „vlídnou laskavost“ i ocelově pevný charakter.

Cílem této mé předešlé knihy bylo představit mimořádnou vládkyni a manželku, přičemž jsem vždy žasla nad tím, s jakým mateřským zaujetím se věnovala houfu svých dětí. Starost o děti jednak nebyla v její době a prostředí vůbec v módě a navíc jsem si kladla otázku, jak dokázala všechny své úlohy skloubit.

¹ *Le Pouvoir au féminin. Marie-Thérèse d'Autriche, 1717-1780. L'impératrice-reine*, Paříž, Flammarion, 2016.

Zajímalo mě, jaká to byla matka, jak své děti vychovávala a jak individuálně přistupovala ke každému z nich. Proniknout do soukromí Marie Terezie by bylo nemožné bez již publikovaných četných korespondencí, ale také bez mnoha dosud neznámých archivních materiálů, jako jsou důvěrná sdělení dětských guvernantek nebo císařovny soukromé dopisy. Tyto nově dostupné dokumenty odhalují ženu tak odlišnou od představy tvrdé panovnice, že mi přišlo nezbytné vykreslit její druhý portrét: portrét matky. Je to dosud jen skica, protože archivy často mlčí o vztazích Marie Terezie s tím či oním z jejích dětí v malém věku a málokdy mohou vysvětlit vztahy, které s nimi měla coby s dospělými. Jelikož ale svědectví schází, je třeba se držet toho, co víme.

Za svého života byla jednohlasně označována za „něžnou matku“, což může čtenáře z 21. století překvapit, a proto je třeba připomenout, že toto vyjádření nemělo stejný význam jako dnes. Označovala se jím matka, která se o své děti stará, a nikoli matka něžná a naslouchající. V první polovině 18. století dosud měla značnou váhu teologie svatého Augustina, která po staletí předávala dramatický obraz dítěte jako nedokonalé bytosti klesající pod tíhou dědičného hříchu. Malého človíčka popisuje jako neznalého, rozmarného a přirozeně provinilého. Augustiniánská pedagogika tedy káže represivní výchovu potlačující dětské touhy a rodičům doporučuje chladnost a přísnost – v protikladu k mateřské něze, která

v dnešní době staví nevinné dítě do středu veškerého zájmu.

Marie Terezie rozhodně nepatří ke stoupenkyním takovéto výchovy, ale není jí neznámá. Ve výchově neuplatňuje přednosti svého diplomatického nadání a mluví upřímně a bez ohledu na psychologické dopady, které jsou pro nás dnes tolik důležité. Přitom otevírá nový úsek dějin mateřství a výchovy, který jako vzor přetrval až do počátku 20. století, do etapy měšťanského mateřství, aktivního a zodpovědného za budoucnost dětí. Marie Terezie byla první vlaštovkou moderních matek: oplakává své mrtvé děti, chvěje se úzkostí, když jsou nemocné, cítí odpovědnost za vše, co se jich týká, a také vinu za všechny jejich potíže. Stejně jako spousta současných matek se dopouštěla neobratností, chyb, a dokonce i bezpráví. Byla to zkrátka pravá matka, a nikoli matka jen na oko.

1.

MATKA PANOVNICE

Na první pohled se mateřství císařovny Marie Terezie¹ ničím neliší od mateřství postavením rovných soudobých panovnic či žen pocházejících z vysoké aristokracie. Občas se zdůrazňovalo, že se ukazuje na veřejnosti v doprovodu svých dětí, aby ukázala, že je dobrá matka a že tedy bude i dobrou panovnicí pro své národy. Dnešními slovy by se dalo hovořit o pozoruhodném smyslu pro politickou komunikaci, a již tehdy někteří soudobí glosátoři dokonce naznačovali, že děti jsou jen figurky ve službách jejího veřejného obrazu.

Ve skutečnosti je případ Marie Terezie Rakouské v první polovině 18. století takřka jedinečný. Prokazuje starost o děti a mateřské chování, jaké je u většiny žen podobného postavení téměř nemyslitelné. Navíc je ve své době jedinou panovnicí vládoucí velké říši,²

1 Rozená Marie Terezie Rakouská (13. května 1717–29. listopadu 1780).

2 Případ ruské carevny Kateřiny II. nelze srovnávat. I když byla svrchovanou panovnicí obrovského Ruska, přivedla na svět dvě děti, Pavla (20. září 1754) a Annu Petrovnu (20. listopadu 1757), která zemřela o patnáct měsíců později. Její dvě děti ji byly odebrány hned po narození vládnoucí carevnou Jelizavetou a mladá Kateřina neměla co mluvit do výchovy a výběru guvernantů budoucího cara Pavla I.

pracuje až patnáct hodin denně,¹ vede dvě sedmileté války a přitom přivádí na svět za devatenáct let šestnáct dětí. Jelikož tři děvčátka zemřela v útlém dětství, dbala na výchovu zbylých třinácti.

Marie Terezie byla pravá matka, která se vždy o své děti starala a činila veškerá rozhodnutí, která se jich týkala. Oproti tehdejším dobrým mravům o nich hodně mluví, žádá o rady a děsí se každé jejich nemoci. Zároveň je to absolutní panovnice habsburské říše a jejím úkolem je připravit je na politickou dráhu a na upevňování říše a udržování míru. Z toho vyplývají sváry mezi mateřskými city a jejími panovnickými povinnostmi, které často stojí proti sobě.

JAKOU BYLA MATKOU?

Postavení absolutní panovnice jí poskytovalo ohromnou moc a autoritu, a to jak ve veřejném, tak v soukromém prostoru. O všem rozhodovala sama a také uplatňovala svá vlastní pravidla. Přinejmenším lze říct, že se ve výchově rozhodně neinspirovala vzorem své matky Alžběty Kristiny, která se dětem

¹ Časový rozvrh má tak nabitý, že si poznamená na spodek dopisu svému příteli Taroucovi, že ani neměla čas rozbalit jeho balíček, protože „byla příliš zaměstnaná... péčí o děti“. Rakouský státní archiv ANA, Vídeň, Archiv císařského rodu, Dvora a Státu (AMCE), *Krajská oddělení DP, Belgie DD-B blau*, spis 1-2, sv. 86 r. (1751?–1752?).

nevěnovala a o své dvě přeživší dcery se téměř nezajímala.¹ Milující a pravou matkou Marie Terezie zůstala až do konce života její guvernantka hraběnka Charlotte von Fuchs, které říkala „Mami“ a která stála pevně při ní² až do své smrti v dubnu roku 1754. Císařovna a královna přitom neměla ani vyrovnanou povahu, ani bujarou veselost paní von Fuchs, která se na druhé straně ovšem nemusela starat o vládu a výchovu třinácti dětí.

Její nástup k moci přispěl k převrácení tradičních rodičovských rolí. Milovaný manžel František Štěpán Lotrinský³ je něžný a pozorný otec, zvláště pokud jde o dcery. Poté, co neuspěl ve vojenské kariéře a neprojevil nadání pro vysokou politiku, se nadšeně ujímá pozorné péče o potomstvo, což v té době nebylo příliš běžné. Je to srdečný a hravý otec, který se nebojí projevit něhu a přísnost není jeho silnou stránkou. Několik dní po jeho smrti napsala hraběnka Leopoldina Kaunitzová své sestře, kněžně Eleonoře z Lichtenštejna: „Císaře musí všichni litovat hlavně pro to, jaký byl, více jako člověka než císaře; nikdy nebylo lepšího pána, *tak dobrého*

1 Alžběta Kristina, rozená Brunswick-Wolfenbüttel (1691–1750), manželka Karla VI., porodila čtyři děti, jednoho syna, Leopolda (13. dubna–4. listopadu 1716) a tři dcery, Marii Terezii (13. května 1717–29. listopadu 1780), Marii Annu (14. září 1718–16. prosince 1744) a Marii Amélii (5. dubna 1724–19. dubna 1730). Přežily ji pouze Marie Terezie a Marie Anna.

2 Při svém nástupu na trůn v říjnu 1740 jmenovala Marie Terezie madam Fuchsovou svou vrchní obřadnicí. V této funkci ji pak všude doprovázela, při veřejných povinnostech i ve všedním životě.

3 8. prosince 1708–18. srpna 1765.

otce, slušného muže, pravého přítele, laskavého ke všem.“¹

Otcovskou něhou zahrnoval později i své tři snachy: Isabellu Bourbonsko-Parmskou, první ženu Josefa II., svého nejstaršího syna; španělskou infantku Marii Luisu, budoucí manželku mladšího syna Leopolda; a Josefu Bavorskou, druhou Josefovou manželku. Několikrát psal svému vyslanci ve Španělsku Rosenbergovi, aby jeho budoucí snachu Marii Luisu uklidnil:

„Ve mně jistě vždy nalezne něžného otce. (...) Pracuji na tom, abych jí vychoval manžela, který se k ní bude hodit. (...) Víte, jak miluji své děti, a ji považuji za jedno z nich.“² O něco později: „Zvláště vás žádám, abyste se ji ze všech sil snažil přesvědčit, aby mi důvěrovala, a to při všech příležitostech, protože jí rád ve všem pomohu. (...) Má snacha (Isabella) již ke mně důvěru pojala a já doufám, že ji nikdy nezklamou.“ Posléze znovu přikazuje Rosenbergovi, aby ji přesvědčil, „že ve mně vždy nalezne svého druhého otce, stejně tak jejího, jako mých vlastních dětí, jenž se při každé příležitosti bude snažit jí pomáhat a být jí užitečný. (...) Slibuji jí zajisté veškeré možné přátelství a něhu.“³ A konečně: „Přikazuji vám ujistit ji o tom, jak rád ji uvidím u své rodiny, a to skutečně není komplement. (...) Zdá se mi, že v ní vidím (na jejích por-

1 Neapol, 31. srpna 1765; Státní archiv Litoměřice (příloha se nachází v Židenicích v České republice), *Rod Lobkowitzů*, str. 16/19.

2 Schönbrunn, 8. června 1763; Archiv kraje Korutany (Klagenfurt), Rod Orsini-Rosenberg, spis 75, sv. 64/351 g.

3 16. ledna 1764; *tamtéž*.

trétech) mnoho dobroty a bude pro mne skutečným potěšením ji políbit a být jí k užitku.“¹

František Štěpán nebude mít příležitost dokázat, že nemluvil do větru, protože sotva dva týdny po její svatbě s Leopoldem náhle umírá. Nesmírnou laskavost milujícího a pozorného tchána však vynáší na světlo svědectví jeho třetí snachy, Josefy. Nešťastná Josefa byla odpudivě ošklivá, nesmělá a bez nejmenšího tělesného či intelektuálního kouzla, a jakmile přijela do Vídně, svého okolí se stranila. Švagrové se jí posmívaly, manžel Josef jí pohrdal, utíkal od ní a jediný, kdo ji navštěvoval a projevoval jí svou náklonnost, byl František Štěpán. Dokonce i Marie Terezie, *a priori* dobrosrdečná, se musela přemáhat, aby tuto novou snachu přijala. Stačilo jí pár dní na to, aby pochopila, že toto manželství je odsouzeno k nezdaru a že Josef svou druhou manželku nikdy nedokáže přijmout. Po smrti svého tchána se Josefa svěřila sestře: „Bolest ze ztráty, kterou jsem utrpěla, mnou tolik prostupuje (...). Jak mohu přijímat komplimenty, které mi skládáte k tomu, že je teď ze mě panovnice? Stávám se jí za příliš vysokou cenu, stokrát raději bych zemřela jako královna (Římanů), než přežila tak úctyhodného otce, jenž mne zahrnoval dobrotou a viděl ve mně nejen snachu, ale i skutečnou přítelkyni. Mohu říci, že se tak vždy projevoval a byl mi jediným skutečným přítelem. (...) Nikdy nečinil rozdílu mezi svými dět-

¹ 8. března 1764; *tamtéž*.

mi a mnou. A já ho také milovala a ctíla jako vlastního otce.“¹

I když se zdají rodičovské role z pohledu tradičních kritérií převrácené, Marie Terezie a František Štěpán byli oba pozornými a účastnými rodiči. Od věku šesti nebo sedmi let doprovázejí potomci císařského páru své rodiče při mnohých příležitostech: při poutích, bohoslužbách, ale také při pobytech na venkově nebo při divadelních představeních. Ovšem zatímco císař „se svými dětmi navštěvuje pantomimu pro děti“,“² císařovna se stará o to najít domácího učitele pro prvorozeného syna, který přesáhl věk šesti let. Poslední slovo ve výběru a v instrukcích vychovatelům a guvernantkám má vždy Marie Terezie, ale velmi přitom dbá na to, aby do rozhodování zapojila i manžela.³ Jelikož je do něj vášnivě zamilovaná a záleží jí na tom, aby ho neurazila zdůrazňováním jejich rozdílného postavení, činí mladá královna všechno pro to, aby ukázala, že jsou si rovni. Rovnost spoluvládců je však spíše formální než skutečná a nikoho neoklame.

František Štěpán hraje roli něžného otce a matka zase ztělesňuje autoritu a přísnost, což přitom nevy-

1 Dopis Josefy Bavorské Marii Antonii Saské (Vídeň), 4. září 1765; Saský státní archiv (Drážďany), 12528, *Sbírka kněžny Marie Antonie*, spis 9, f. 46.

2 Viz *Deník* Johanna Josefa Khevenhüller-Metsch (JKM): *V časech Marie Terezie. Deník prince Johanna Josefa Khevenhüller-Metsch, vrchního dvorního komořího*, Vídeň, 1908, díl II., 29. července 1747, str. 169.

3 Instrukce císařovny Marie Terezie pro vychovatele syna Josepha, maršála-vévodu Batthyányho (prosinec 1748 nebo 1751?) končí takto: „J.V. císař souhlasil se všemi přáními a názory, které jsem sepsala.“ Srov. *Dopisy císařovny Marie Terezie svým dětem a přátelům* (LMT), vydal Alfred von Arneht, Vídeň, 1881, díl 4, str. 13.

lučuje téměř „měšťanskou“ blízkost mezi partnery, jak dokazuje větička na konci dopisu: „Čtyřikrát po sobě jsem to musela přepisovat, jelikož jsem měla v pokoji s císařem šest dětí, a na mém dopise je to znát.“¹

Téměř obyčejná matka

Do výchovy dětí se u Marie Terezie jako u každé jiné matky promítají její kvality i nedostatky, ale v jejím případě i těžké psychologické dědictví jejího otce.² Hlavně díky dvěma nejbližším přátelům, Emmanuelu Silva-Taroucovi a milované snaše Isabelle, kteří zanechali mnohá svědectví o tom, jaká byla Marie Terezie matka, se nyní můžeme pokusit načrtnout její portrét.

Svémi současníky byla často označována za „něžnou matku“, protože se starala o své děti víc než jiné matky a ráda se ukazovala v jejich přítomnosti. Tehdy se ovšem neprojevovala něha v tom smyslu, jak ji chápeme dnes.³ Byla by považována za jakousi nemístnou výchovnou slabost či rozmazlování, zvláště když se jednalo o dítě panovníků, které bude zastávat nejvyšší státnické funkce. V první polovině 18. století

1 Vídeň, začátek března a před Velikonocemi, 22. dubna 1753; srov. Jean-Pierre Lavandier (vyd.), *Lettres de l'impératrice Marie-Thérèse à Sophie d'Enzenberg (1746–1780)*, Paříž, 2019, str. 65.

2 Marie Terezie zdědila temnou stránku rodu Habsburků. Její otec Karel VI. trpěl těžkými záchvaty deprese. První známý se odehrál v roce 1722.

3 Ivo Cermann, *La Noblesse habsbourgeoise et le siècle des Lumières (Habsburská šlechta a osvěcenské století)*, Stuttgart, 2010, str. 364. Cermann se odvolává na dopis od hraběnky Marie-Christine Dietrichsteinové pomocné učitelce svých dětí.